

Nye mønstre av seksualatferd blant ungdom

Sammendrag

Bakgrunn. Vi ønsket å belyse seksualatferden blant norsk ungdom, med vekt på mulige endringer over den siste tiårsperioden.

Materiale og metode. To utvalg av norsk ungdom (ca. 11 000 ungdommer i alderen 13–19 år) ble undersøkt med ti års mellomrom (1992 og 2002). Responsraten var høy (97 % og 92 %).

Resultater. Median samleiedebutalder har falt med et helt år hos jenter i perioden (til 16,7 år), mens fallet hos gutter var mindre. Munnsex er nå like utbredt som samleie, og de to praksisformene introduseres omtrent samtidig i tid. Jenter er like mye eller mer tilbøyelige enn gutter til å bryte med den såkalte kjærlighetsnormen som grunnlag for seksuell samhandling.

Fortolkning. Flere tenåringer er nå seksuelt aktive og vil slik ha behov for prevensjon og relevant kunnskap. Dette kan gi økt risikoatferd, men kanskje ser vi også nye mønstre av seksuelt aktive og selvbevisste unge jenter.

Engelsk sammendrag finnes i artikkelen på www.tidsskriftet.no

Interessekonflikter: Ingen

> Se også side 3005

Willy Pedersen

willy.pedersen@sosiologi.uio.no
 Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi
 Universitetet i Oslo
 Postboks 1096 Blindern
 0317 Oslo
 og
 NOVA

Sven Ove Samuelsen

Matematisk institutt
 Universitetet i Oslo

I 1980-årene, da AIDS-problemet dukket opp, ble man for alvor oppmerksom på behovet for kunnskap om befolkningens seksualvaner. I forhold til ungdom ble det i tillegg lagt vekt på risikoen for andre kjønnsykdommer, uønsket graviditet og press til uønsket sex. Alder for samleiedebut ble viktig i en rekke studier. Undersøkelser avdekket at debutalderen i Norge frem til 1960-årene var lavere for menn enn for kvinner, men dette synes å ha endret seg rundt 1970 (1). Videre sank debutalderen for begge kjønn gjennom 1950-, 60- og 70-årene, for å så holde seg stabil gjennom 1980-årene (1). Seksualvanestudiene fra Folkehelseinstituttet tyder heller ikke på vesentlige endringer i 1990-årene (2). Den siste undersøkelsen, fra 1997, har imidlertid så lav responsrate (37,5%) at det nok hefter usikkerhet ved slutningene.

Selv om seksualiteten er et privat felt, formes den av historisk epoke og kulturell kontekst. I nyere forskning benyttes ofte begrepet «seksuelt skript» om det samspillet man kan finne mellom den enkelte seksuelle aktør og samfunnet rundt. Begrepet sikter mot normer og forventninger om *hvem* vi kan ha sex med, *når* og *hvor* vi kan ha det, *hva* vi kan gjøre, og *hvorfor* vi kan gjøre det. Det er dokumentert at det finnes et «standardskript» ungdom følger når de opparbeider seksuell erfaring. Forløpet begynner gjerne med kysing og klining og øker i kulturelt foreskrevet alvorlighetsgrad frem til samleie (3).

Ifølge Laumann og medarbeidere var den økte forekomst av oralsex eller munnsex (fellatio og cunnilingus), som del av de seksuelle skript den største endringen av vår seksualitet i forrige århundre (4). I vår kulturkrets er munnsex blitt introdusert senere i tid i den enkeltes seksuelle livshistorie enn samleie, og er også blitt betraktet som en mer «avansert» form for sex (5).

I de nordiske land har man nok et mer sosialt aksepterende forhold til seksualitet enn

i mange andre land, men samtidig er den såkalte kjærlighetsideologien fremtredende (6). Dette innebærer at seksuelle handlinger bør knyttes til kjærlighet mellom partene, mens sex bare for seksuell tilfredsstillelse eller som del av vennskap ikke er akseptert på samme måte. Denne normen har stått sterkere for jenter enn for gutter. Kvinner har dessuten mer enn menn koblet sex til parforhold og følelsesmessig involvering (7). En rekke studier fra ulike land tyder på at forskjeller mellom kjønnene når det gjelder seksuelle praksisformer er i ferd med å svekkes eller forsvinne, og at dette særlig skyldes at kvinnene endrer seg (8).

Problemstillinger

Vi vil belyse ulike aspekter ved ungdommenes seksualitet. Mer presist spør vi:

- Hva er for tiden median alder for samleiedebut, og hvilken utvikling har det vært de siste ti årene?
- Har det vært tilsvarende endringer for tidspunktet for de første «førkoitale» erfaringer?
- Hvilke seksuelle praksisformer inngår i dag i ungdommers standard seksuelle skript?
- Hvor utbredt er munnsex, og når introduseres dette?
- Hvor stor del av ungdommen inngår seksuelle relasjoner utenfor rammen av faste parforhold?

I internasjonal litteratur har nye mønstre med hensyn til kjønn vært vektlagt det siste tiåret. Vi vil undersøke om slike endringer kan observeres også i norsk sammenheng.

Metoder og materiale

Data er hentet fra to landsrepresentative undersøkelser av ungdom gjennomført i 1992 og 2002. Studiene hadde nær identiske pro-

! Hovedbudskap

- Median debutalder for samleie har falt et helt år for jenter i løpet av siste tiårsperiode, mens endringene for gutter er mindre
- Munnsex introduseres i tid omtrent samtidig som samleie
- Jenter og gutter har like stor sannsynlighet for å gjøre seksuelle erfaringer utenfor faste kjæresteforhold

Tabell 1 Andel som hadde samleiedebutert, etter kjønn, i sju aldersklasser i 1992 og 2002 (N = 20 575). Antall i de aktuelle aldersklassene, prosentandeler og 95 % konfidensintervall rapportert

Alder (år)	Gutter						Jenter					
	1992			2002			1992			2002		
	Antall	Prosent	(95 % KI)	Antall	Prosent	(95 % KI)	Antall	Prosent	(95 % KI)	Antall	Prosent	(95 % KI)
13	623	5	(4–7)	647	9	(7–11)	680	3	(2–4)	757	4	(3–6)
14	816	8	(7–10)	823	15	(12–17)	784	8	(6–10)	890	12	(10–14)
15	870	14	(12–17)	878	19	(17–22)	853	17	(15–20)	919	23	(21–26)
16	914	25	(22–28)	921	33	(30–36)	902	36	(33–40)	868	47	(44–51)
17	757	40	(36–43)	991	47	(44–51)	728	47	(44–51)	985	61	(58–64)
18	671	51	(47–54)	708	52	(49–56)	706	63	(60–67)	889	71	(68–74)
19	272	64	(59–70)	216	68	(61–74)	299	73	(67–78)	253	83	(78–87)

sedyrer, omtrent like store utvalg og mange av de samme spørsmålene. En inngående beskrivelse er gitt annetsteds (9). Her vil vi skissere hovedpunktene.

I begge studier var målgruppen skoleungdom. Skolene var utvalgsenhet, og de ble stratifisert etter region og grad av urbanitet. I begge studiene ble det først innhentet tillatelser og støtteuttalelser fra fagdepartement og statsråder, fra myndigheter på fylkeskommunalt og kommunalt nivå, samt fra lokal skoleadministrasjon, driftsstyre, foreldreutvalg eller rektor ved de aktuelle skoler. Ved hver skole var det en kontaktperson som organiserte studien. Kontaktpersonene ble kurset på informasjonsmøter landet rundt – både om det faglige grunnlaget og om ulike aspekter ved gjennomføringen. Undersøkelsen var basert på frivillighet og for de yngste elevenes vedkommende også aktivt foreldresamtykke. En liten gruppe elever med lese- og skrivevansker falt begge år ut av utvalgene. I 1992 fikk vi svar fra 10 443 ungdommer i alderen 13–19 år, en responsrate på 97,0 %. I 2002 var responsraten 92,0 %, noe som gav et utvalg på 11 258 ungdommer. Andre norske seksualvaneundersøkelser fra de siste årene har enten hatt små og selekterte utvalg eller lav responsrate. Datasettet er derfor et viktig supplement til eksisterende data.

I 1992 bad vi ungdommene som gikk på ungdomsskolen krysse av for om de sammen med en annen person hadde gjort noe av følgende: «Klint med hverandre (tungekyss)», «Følt eller tatt hverandre på overkroppen», «Følt eller tatt på hverandre nedentil» (på kjønnsorganene), «Hatt samleie»? I 2002 spurte vi etter de samme erfaringene blant ungdomsskoleelever, samt en god del tilleggsinformasjon fra dem som gikk i videregående skole. Disse siste spurte vi: «Har du fast kjæreste?», med svaralternativer knyttet til nåværende og tidligere kjæresten. Videre stilte vi en serie spørsmål under overskriften: «Har du hatt noen av de seksuelle opplevelsene som er nevnt under sammen med en gutt eller jente?» Opplevelsene dreide seg om «Klint (tungekyss)», «Tatt hverandre på overkroppen»; «Tatt hverandre på kjønnsorganene», «Munnsex», «Ligget sammen, hatt samleie». Svaralter-

nativene var ja/nei, og knyttet til både gutter og jenter. Det er mulig å beskrive både hetero- og homoseksuell aktivitet, men her rapporteres bare det første.

Med utgangspunkt i disse datasettene er det altså mulig å sammenlikne forekomsten av førkoitale erfaringer blant ungdommer tidlig i tenårene (13–15 år) i tiårsperioden. Vi kan videre sammenlikne utviklingen i samleiedebutalder i hele aldersklassen (13–19 år). Ved hjelp av datasettet fra 2002 kan vi for de eldste ungdommene (16–19 år) dessuten belyse et bredere spekter av erfaringer, bl.a forekomst av munnsex, samt erotisk og seksuell samhandling innenfor og utenfor faste parforhold.

Vi har beregnet median samleiedebutalder ut fra andelen som oppgir debut i ulike aldersgrupper ved interpolasjon. Dersom for eksempel 42 % av 17-åringene og 52 % av 18-åringene hadde debutert, ville anslaget for median bli $17,5 + (50 - 42)/(52 - 42) = 18,3$ år. Anslaget bør da være høyere enn 17,5 år, siden 17-åringene i gjennomsnitt vil være ca. 17,5. Som alternativ til interpolasjonsmetoden gjorde vi logistisk regresjon, der responsen var debutert (ja/nei) ved tidspunkt for utfylling av spørreskjema og kovariat var alder på samme tid, satt til 16,5 år for 16-åringene, 17,5 for 17-åringene og 18,5 for 18-åringene. Medianen estimeres da som den verdi av kovariatet som gir predikert sannsynlighet lik 0,5. Medianer ble også estimert ved å benytte komplementær log-log-link som alternativ til logit-linken ved logistisk regresjon. Forskjellene var ube-

tydelige, og vi presenterer derfor den enkle beregningen, som er mindre følsom for modellavvik.

Resultater

Totalt i de sju kohortene i alderen 13–19 år var det 29 % som hadde samleiedebutert i 1992, et tall som hadde steget til 36 % i 2002 ($p < 0,001$). Det var en økning i alle aldersklasser og hos begge kjønn – unntatt hos de eldste guttene og den yngste gruppen av jenter (tab 1). Økningen var større hos guttene i de yngste aldersklassene, mens den var klart større hos jentene fra midt i tenårene, og dermed også størst hos jentene i gruppen som helhet. For guttene var det en økning fra 26 % til 32 %, en differanse på 6 prosentpoeng. For jentene var økningen fra 32 % til 40 %, en differanse på 8 prosentpoeng.

Basert på disse dataene estimerte vi også median samleiedebutalder. For gutter var den i 1992 18,5 år (95 % konfidensintervall (KI) 18,2–18,8 år), mens den ti år senere var falt til 18,0 år (95 % KI 17,6–18,5 år). For jentene var den i 1992 17,7 år (95 % KI 17,5–17,9 år), mens den ti år senere hadde falt med et helt år, til 16,7 år (95 % KI 16,4–16,9 år).

Vi undersøkte dernest forekomsten av førkoitale erfaringer i de yngste aldersklassene. På alle tre indikatorer var det signifikant økning hos guttene, mens endringene var små hos jentene (tab 2).

Som pekt på i metoddelen samlet vi inn mest omfattende data fra de eldste ungdommene (16–19 år) i år 2002, og i tabell 3 pre-

Tabell 2 Andel av 13- og 14-åringene som hadde tatt del i «førkoitale» erotiske handlinger i 1992 og 2002, etter kjønn. Prosentandeler og 95 % konfidensintervall rapporteres

Handling	Gutter				Jenter			
	1992		2002		1992		2002	
	Andel	(95 % KI)	Andel	(95 % KI)	Andel	(95 % KI)	Andel	(95 % KI)
Kline	47	(44–50)	58	(55–60)	48	(46–51)	52	(49–54)
Beføle overkropp	36	(34–39)	41	(39–43)	32	(29–34)	34	(32–37)
Beføle kjønnsorganer	17	(15–19)	23	(21–26)	15	(13–17)	16	(15–18)

Tabell 3 Parforhold og seksualitet, etter kjønn (Ung i Norge, 2002. N = 5 745, alder 16–19 år)

	Gutter			Jenter		
	Antall	Prosent	(95 % KI)	Antall	Prosent	(95 % KI)
Var i/hadde vært i fast parforhold	2 592	71	(69–73)	2 812	78	(76–80)
Klint («tungekyss»)	2 608	80	(78–81)	2 813	89	(88–90)
Befølt hverandre på overkroppen	2 592	75	(73–77)	2 808	85	(84–86)
Befølt hverandre på kjønnsorganene	2 597	62	(60–64)	2 809	75	(73–76)
Ligget sammen, hatt samleie	2 589	47	(45–49)	2 803	63	(61–65)
Munnsex	2 584	46	(44–48)	2 789	60	(58–62)

Tabell 4 Sammenhengen mellom samleieerfaring og erfaring med munnsex (Ung i Norge, 2002. N = 5 745, alder 16–19 år)

	Gutter				Jenter			
	Ikke hatt samleie (n 1 382)		Har hatt samleie (n 1 207)		Ikke hatt samleie (n 1 039)		Har hatt samleie (n 1 764)	
	Andel	(95 % KI)	Andel	(95 % KI)	Andel	(95 % KI)	Andel	(95 % KI)
Har hatt munnsex	14	(12–16)	84	(82–86)	13	(11–15)	88	(86–89)

senterer vi et mer detaljert bilde. Indikatoren faller i to grupper. Den første omhandler relasjoner, de siste fem handlinger. Tabellen viser at en større andel av jentene hadde vært i faste parforhold. De fem handlingsindikatorer antas normalt å representere ulike grader av «alvor», og fordelingen var som vi kunne forvente ut fra dette: For begge kjønn under ett var det snaut 85 % som hadde «klint», noe under 70 % hadde «befølt hverandre på kjønnsorganene», mens omtrent like mange (54–55 %) hadde hatt samleie og munnsex. Vi ser at det på alle handlingsindikatorer var store forskjeller etter kjønn – ved at jentene var mer erfarne enn guttene.

Vi undersøkte mer inngående sammenhengen mellom munnsex og det å ha hatt samleie. Det typiske mønsteret var et hvor både munnsex og samleie inngår (tab 4). Hele 88 % av jentene og 84 % av guttene som hadde hatt samleie, hadde også hatt munnsex. Tilsvarende var det 13–14 % av dem som ikke hadde hatt samleie, som likevel hadde erfaring med munnsex.

I Ung i Norge 2002 var det rundt tre av fire ungdommer som hadde eller tidligere hadde hatt fast kjæreste. Hva med dem som ikke har vært i slike relasjoner? Tabell 5 viser at flere jenter enn gutter hadde tatt del i «mindre alvorlige» handlinger, som å kline og beføle hverandre på overkroppen, mens det ikke var forskjeller etter kjønn når det gjaldt mer «alvorlige» handlinger, som det å ha hatt samleie eller munnsex.

Diskusjon
Hovedfunn

Basert på to sterke, representative datasett av ungdom, samlet inn med ti års mellomrom, har vi vist at median debutalder for samleie har falt med et helt år blant jenter i løpet av de siste ti år. Endringen har vært mindre uttalt for guttene, noe som innebærer at forskjellene mellom gutter og jenter er blitt større. På den annen side synes det å ha vært litt større endringer hos guttene i de aller yngste aldersklassene, slik at noe flere 13- og 14-åringene blant guttene gjør slike erfaringer enn hva vi finner hos jenter. Vi ser et

dobbelt mønster: I de første tenårene, hvor sex er ikke-normativ atferd, er det en større minoritet av gutter enn jenter som bryter disse normene. Fra midt i tenårene endrer bildet seg, og erotikk og sex blir del av vanlige jenters liv, på en annen måte enn for gutter i samme alder.

Et annet funn er at munnsex nå introduseres omtrent samtidig med samleie, og også praktiseres av en del ungdommer som ennå ikke har hatt samleie. Mye tyder på at munnsex har vunnet økt utbredelse de siste tiårene. Dette peker igjen mot det faktum at vår seksualatferd formes av historisk periode og kulturell kontekst. Alt taler dessuten for at jentenes seksualitet har vært i sterkere endring enn guttenes de siste årene. En annen indikasjon er at jenter som ikke har vært i et fast parforhold, var like erfarne eller mer seksuelt erfarne enn gutter i samme situasjon, noe som bryter med funn om at «kjærlighetsnormen» har stått sterkere hos jenter. Videre tyder funnene på at utviklingen i 1990-årene, som altså er belyst i denne studien, var annerledes enn den vi fant i 1980-årene – som antakelig var preget av mer stabilitet på dette feltet.

Konsekvenser

Mest nærliggende er det å tolke endringene i et forebyggende perspektiv, men det er da verdt å merke seg at vi ikke har samlet inn data om tilfeldige og risikopregede seksuelle handlinger. Vi kan altså ikke slutte at forekomsten av dette har økt. Derimot kan vi slutte at en større andel jenter tidlig og midt tenårene nå vil være seksuelt aktive, og slik ha behov for kunnskap om og tilgang på prevensjon. På den annen side er det verdt å merke seg at også flere av 13–14-åringene hadde samleiedebutert, og i denne gruppen finner vi noen flere gutter enn jenter. Fra tidligere studier vet vi at ungdom som debuterer tidlig, har større sannsynlighet enn andre for å ta del i risikosex (10), at jenter i denne situasjonen også har økt sannsynlighet for å bli utsatt for seksuelle overgrep fra jevnaldrende (11), samt generelt ha dårligere psykososial tilpasning enn andre (12). Det er med andre ord verdt å undersøke hvorvidt de som er tidlig ute, fortsatt har slike kjennetegn. Mye tyder på at svært tidlig seksuell

Tabell 5 Andel som har gjort ulike seksuelle erfaringer innenfor og utenfor parforhold etter kjønn, alder 16–19 år (Ung i Norge, 2002, N = 5 454)

	Gutter						Jenter					
	Ikke hatt fast kjæreste			Har hatt fast kjæreste			Ikke hatt fast kjæreste			Har hatt fast kjæreste		
	Antall	Prosent	(95 % KI)	Antall	Prosent	(95 % KI)	Antall	Prosent	(95 % KI)	Antall	Prosent	(95 % KI)
Klint («tungekyss»)	754	46	(42–49)	1 838	94	(93–95)	619	57	(53–60)	2 193	98	(98–99)
Befølt hverandre på overkroppen	753	39	(36–43)	1 823	90	(88–91)	619	47	(43–51)	2 188	96	(95–97)
Befølt hverandre på kjønnsorganene	755	25	(21–28)	1 827	77	(75–79)	618	26	(22–29)	2 190	88	(87–90)
Ligget sammen, hatt samleie	752	10	(8–12)	1 821	62	(60–64)	615	10	(8–13)	2 187	77	(76–79)
Munnsex	751	12	(10–15)	1 819	61	(58–63)	615	13	(11–16)	2 173	73	(71–75)

debut faller inn i mønstre av generell problematferd, og det er altså påfallende at kjønnsdimensjonen her er annerledes enn hva vi finner midt i tenårene. På den annen side bør man mane til litt varsomhet her: Selv om surveydata om seksualatferd gjennomgående har bra validitet, kan vi ikke se bort fra at enkelte av guttene i de yngste aldersklassene fleiper eller skryter på seg erfaringer.

Men man kan også legge et helt annet perspektiv på disse funnene: Normalt er kombinasjonen av ungdom og seksualitet blitt knyttet til bekymring og risiko. Men en rimelig tolking er at vi også ser en ny gruppe jenter som fra midt i tenårene har sterkere forventninger til seksualitet og nytelse, som i høyere grad selv setter premissene for sin seksualitet, som tar del i et bredere spekter av handlinger enn tidligere – for noen endog uten å befinne seg i fast parforhold.

Mulige årsaker til disse endringene har ikke stått sentralt i denne undersøkelsen. Men vi vil til slutt sette frem noen hypoteser som bør undersøkes i senere studier.

Årsaker til endringene

En slående endring i den aktuelle perioden er det vi kan kalle seksualiseringen av det offentlige rom. Seksualitet tematiseres i film, fjernsyn, ukeblader og aviser – ofte med vekt på teknikker og nytelse (13). Dette kan tenkes å svekke normer som tidligere har bidratt til å utsette seksuell debut, men også øke forventningene – noen vil si presset – om tidlig å ha et aktivt seksualliv. Det er verdt å merke seg at slikt stoff synes å være mer utbredt i for eksempel ukeblader rettet inn mot jenter og kvinner enn i dem som er rettet inn mot gutter og menn. Videre kan man tenke seg at deler av 1980-årene var preget av frykten for AIDS, en frykt som senere viste seg noe overdrevet og som ikke på samme måte har preget ungdom i 1990-årene. En annen mulig – om enn litt spekulativ – forklaring kan være endringer i bruken av kommunikasjonsteknologi blant ungdom, som for eksempel chat og SMS-meldinger. Denne endringen har vært dramatisk, og innebærer at det store flertallet unge nå har mobiltelefon og adgang til Internett. I tillegg vet vi at mobilbrukere mellom 13 og 15 år skriver flest nattlige tekstmeldinger. Dette kan tenkes å ha endret samhandlingen mellom kjønnene og også ha lettet tilgangen på mulige partnere (14).

En tredje forklaring er knyttet til kvinnefrigjøringen og endringene i prevensjonsteknologien, som kan tenkes å spille inn på flere måter: Det er vel kjent at normer og verdier på det seksuelle felt overføres på tvers av generasjonene. Mye tyder på at de to mødrekoortene det her er tale om (mødre til tenåringer i 1992 og 2002) vil ha svært ulike egne ungdoms- og voksenlivserfaringer. Basert på gjennomsnittsalder ved første paritet kan vi anslå at mødre til utvalget fra 1992 typisk ble født på slutten av 1940-tallet. Dette

innebar tidlig ekteskap, kort tid til første fødsel og en ungdomstid med begrenset tilgang på ny prevensjonsteknologi. Mødrene til utvalget fra 2002 ble typisk født på siste halvdel av 1950-tallet. De vil oftere ha hatt en ungdomstid etter at p-pillen kom i bruk, samt ha gjort erfaringer med samboerskap og lengre tid mellom inngått samliv og første fødsel. De to kohortene av mødre vil dessuten ha ulikt utdanningsnivå og også generelt ha ulike verdier og normer når det gjelder likestilling, som de kanskje kan antas å ha formidlet til sine døtre (15).

Undersøkelsen er støttet av Norges forskningsråd, forskningsprogrammet Helse og samfunn, samt Stiftelsen helse og rehabilitering gjennom Rådet for psykisk helse.

Litteratur

1. Kraft P. Age at first experience of intercourse among Norwegian adolescents: a life-course perspective. *Soc Sci Med* 1991; 33: 207–13.
2. Stigum H, Træen B, Magnus P. Rapport fra seksualvaneundersøkelsene i 1987, 1992 og 1997. Oslo: Nasjonalt folkehelseinstitutt, 2003.
3. Jakobsen R. Stages of progression in noncoital sexual interactions among young adolescents: an application of the Mokken scale analysis. *Int J Behavior Dev* 1997; 21: 537–53.
4. Laumann EO. The social organization of sexuality: sexual practices in the United States. Chicago: University of Chicago Press, 1994.
5. Lewin B, Helmius L. Ungdom, kärlek och sex: om ungdomars sexuella liv på 80-talet. Stockholm: Nordstedt, 1986.
6. Helmius G. Mogen för sex?!: det sexuellt restriktiverande samhället och ungdomars heterosexuella glädje. Uppsala: Uppsala Universitet, 1990.
7. Træen B. Norwegian adolescents' sexuality in the era of Aids. Oslo: National Institute for Alcohol and Drug Research, 1993.
8. Hyde J, Oliver MB. Gender differences in sexuality. Results from a meta-analysis. I: Travis CB, Brown C, White JW, red. *Sexuality, society, and feminism*. Washington D.C.: American Psychological Association, 2000: 47–77.
9. Rossow I, Bø AK. Metoderapport for datainnsamlingen til Ung i Norge 2002. Oslo: NOVA, 2003.
10. Davis P, Lay-Yee R. Early sex and its behavioral consequences in New Zealand. *J Sex Res* 1999; 36: 135–44.
11. Pedersen W, Skrandal A. Alcohol and sexual victimization: a longitudinal study of Norwegian girls. *Addiction* 1996; 91: 565–81.
12. Bingham CR, Crockett LJ. Longitudinal adjustment patterns of boys and girls experiencing early, middle and late sexual intercourse. *Dev Psychol* 1996; 32: 647–58.
13. Plummer K. *Telling sexual stories: power change and social worlds*. London: Routledge, 1995.
14. St.meld. nr. 39 (2001–2002). Oppvekst og levekår for barn og ungdom i Norge.
15. Noack T. Transition to adulthood in Norway. I: Corin E, red. *Transition to adulthood in Europe*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2001: 233–5.